

Stanisław Głaz SJ

Udział Kościoła w integralnym rozwoju młodzieży studiującej

The Participation of the Church
in the Integral Development
of Studying Youth

Akademia IGNATIANUM
Wydawnictwo WAM
Kraków 2013

© **Akademia Ignatianum w Krakowie, 2013**
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków • tel. 12 39 99 620 • faks 12 39 99 501
wydawnictwo@ignatianum.edu.pl, <http://www.ignatianum.edu.pl>

Recenzenci

ks. prof. dr hab. Maciej Ostrowski (UPJPII)
ks. dr hab. Dariusz Krok (UO)

Redakcja

Katarzyna Stokłosa

Projekt okładki i stron tytułowych
Andrzej Sochacki

ISBN 978-83-7614-144-2 (Ignatianum)
ISBN 978-83-7767-986-9 (WAM)

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl
www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 12 62 93 254-256 • faks 12 43 03 210
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIEGARNIA INTERNETOWA
tel. 12 62 93 260, 12 62 93 446-447
faks 12 62 93 261
e.wydawnictwowam.pl

Spis treści

Table of contents	9
Wprowadzenie	13
Część I	
Zarys problematyki holistycznego rozwoju człowieka	23
Rozdział I	
Charakterystyka integralnego rozwoju człowieka	25
1. Wielowymiarowa struktura rozwojowa człowieka	25
2. Rozumienie terminu „integralny rozwój człowieka”	29
3. Stan badań nad integralnym rozwojem człowieka	37
Podsumowanie	41
Rozdział II	
Udział charakterystycznych cech w holistycznym rozwoju człowieka	43
1. Charakterystyka wybranych składników ludzkiego rozwoju	44
2. Charakterystyka istotnych wskaźników rozwoju młodzieży w nauczaniu Jana Pawła II	70
Podsumowanie	91
Rozdział III	
Udział życia duchowego w integralnym rozwoju człowieka	93
1. Doświadczenie religijne i związane z nim przeżycie religijne	94
2. Elementy doświadczenia religijnego i związanego z nim przeżycia religijnego	105
3. Składniki rozwojowe życia duchowego	118

4. Fazy i cechy rozwoju życia duchowego	142
5. Zalety rozwoju życia duchowego	145
Podsumowanie	148
C z ę ś ć II	
Własne badania empiryczne dotyczące integralnego rozwoju młodzieży	149
R o z d z i a ł IV	
Metodologia badań własnych	151
1. Specyfikacja problemu badawczego oraz przyjętych pojęć teoretycznych	151
2. Sformułowanie pytań badawczych, hipotez i celu badań	159
3. Metody zastosowane w pracy	165
4. Strategia badań	173
5. Sposób przeprowadzenia badań i opis badanej grupy	174
R o z d z i a ł V	
Struktura przeżycia religijnego: obecności Boga i nieobecności Boga oraz kryzysu religijnego młodzieży	179
1. Przeżycie obecności Boga	180
2. Przeżycie nieobecności Boga	200
3. Świadomość przeżywanego kryzysu religijnego	219
Podsumowanie	249
R o z d z i a ł VI	
Rola cech osobowości i przeżycia religijnego w integralnym rozwoju mężczyzn i kobiet wobec formacji eklezjalnej	255
1. Poziom cech osobowości oraz przeżycia religijnego mężczyzn i kobiet	256
2. Związek cech osobowości z przeżyciem religijnym mężczyzn i kobiet	258

R o z d z i a ł VII

Uczestnictwo cech osobowości i przeżycia religijnego w holistycznym rozwoju młodzieży o różnych kierunkach studiów w odniesieniu do formacji eklezjalnej 267

1. Poziom cech osobowości oraz przeżycia religijnego młodzieży o różnych profilach studiów 269
2. Związek cech osobowości z przeżyciem religijnym młodzieży o różnych profilach edukacyjnych 271

R o z d z i a ł VIII

Wkład cech osobowości i przeżycia religijnego w integralny rozwój młodzieży o różnych tendencjach rozwojowych wobec formacji eklezjalnej 283

1. Związek cech osobowości z przeżyciem religijnym młodzieży o różnych profilach osobowości 285
2. Powiązanie cech osobowości z przeżyciem religijnym młodzieży o różnym profilu samowiedzy 295
3. Związek cech osobowości z przeżyciem religijnym młodzieży o różnym nasileniu motywacji do poszukiwania sensu i celu życia 305
4. Powiązanie cech osobowości z przeżyciem religijnym młodzieży o różnym nasileniu realizacji sensu i celu życia 313

R o z d z i a ł IX

Udział wartości i przeżycia religijnego w integralnym rozwoju młodzieży studiującej wobec formacji eklezjalnej 321

1. Preferencja wartości w życiu młodzieży 322
2. Związek wartości z przeżyciem religijnym młodzieży 325

R o z d z i a ł X

Pastoralne aplikacje badań empirycznych w świetle integralnego rozwoju młodzieży 349

1. Problematyka pracy i metody badań 350
2. Weryfikacja przyjętych hipotez 351
3. Uzyskane wyniki badań i ich ocena w odniesieniu do integralnego rozwoju młodzieży 359

4. Wskazówki pastoralne dotyczące integralnego rozwoju młodzieży	399
Kilka refleksji duszpastersko-pastoralnych	415
Zakończenie	420
Bibliografia	423
Aneks	447
Indeks nazwisk	473
Summary	479

Table of contents

Introduction	13
Part One	
An outline of the problem of the holistic human development	23
Chapter I	
Characterization of the integral human development	25
1. Multidimensional structure of human development	25
2. Definition of the term "integral human development"	29
3. State of research on the integral human development	37
Conclusion	41
Chapter II	
The role of characteristic features in the holistic human development	43
1. Characterization of chosen factors of human development	44
2. Characterization of essential indicators of youth development in the teaching of John Paul II	70
Conclusion	91
Chapter III	
The role of spiritual life in the integral human development	93
1. Religious experience and the connected religious feeling	94
2. Elements of religious experience and the connected religious feeling	105
3. Developmental factors of spiritual life	118

4. Stages and characteristics of the development of spiritual life	142
5. Advantages of the development of spiritual life	145
Conclusion	148
 Part Two	
Author's empirical study on the integral development of youth	149
 Chapter IV	
Methodology of the Author's study	151
1. Specification of the problem of study and of the adopted theoretical concepts	151
2. Formulation of study questions, hypotheses and goal of study	159
3. Methods applied in the study	165
4. Strategy of research	173
5. Process of study and focus group description	174
 Chapter V	
Structure of religious experience: presence and absence of God and religious crisis among youth	179
1. Experiencing presence of God	180
2. Experiencing absence of God	200
3. Awareness of currently experienced religious crisis	219
Conclusion	249
 Chapter VI	
The role of personality traits and of religious experience in the integral development of men and women in relation to ecclesial formation	255
1. Level of personality traits and of religious experience of men and women	256
2. Relation between personality traits and religious experience of men and women	258

Chapter VII

The role of personality traits and of religious experience in the holistic development of youth in various academic programs in relation to ecclesial formation 267

1. Level of personality traits and of religious experience of youth in various academic programs 269

2. Relation between personality traits and religious experience of youth in various education profiles 271

Chapter VIII

The contribution of personality traits and of religious experience for the integral development of youth of various developmental tendencies in relation to ecclesial formation 283

1. Relation between personality traits and religious experience of youth of various personality profiles 285

2. Relation between personality traits and religious experience of youth of various self-knowledge profiles 295

3. Relation between personality traits and religious experience of youth of various levels of motivation for seeking meaning and purpose of life 305

4. Relation between personality traits and religious experience of youth of various intensities of realization of meaning and purpose of life 313

Chapter IX

The role of values and of religious experience in the integral development of studying youth in relation to ecclesial formation 321

1. Preference for values in the life of youth 322

2. Relation between values and religious experience of youth 325

Chapter X

Pastoral applications of the empirical study in the light of integral development of youth 349

1. The range of subject matter and methods of study 350

2. Verification of the adopted hypotheses 351

3. Study results and their evaluation in relation to the integral development of youth	359
4. Pastoral guidelines for the integral development of youth	399
A few pastoral reflections	415
Conclusion	420
Bibliography	423
Annex	447
Index	473
Summary	479

Wprowadzenie

W refleksji nad człowiekiem nauki humanistyczne ukazują go i jego działalność w wielu specyficznych wymiarach. Przedstawiają człowieka jako osobę, która ciągle pyta o sens własnego życia, o to, kim jest i dokąd zmierza. Równocześnie pyta o swoją tożsamość i przeznaczenie, a niekiedy o sposób osiągnięcia szczęścia, spełnienia się. Odpowiedzi na tego rodzaju pytania mają charakter filozoficzny, jeśli opierają się na refleksji czysto filozoficznej, a niekiedy teologiczny, jeśli odwołują się do Objawienia Bożego.

Człowiek jako osoba ludzka stanowi wartość samą w sobie. Jego wartość wyznacza wrodzona godność jako istoty stworzonej na obraz i podobieństwo Boże. W wymiarze substancjalnego istnienia jest bytem pełnym, zupełnym, jednak w zakresie własnego działania jest bytem tylko ludzkim, potencjalnym, skierowanym na wszechstronny rozwój i doskonalenie (Wojtyła 1994; Parzych-Blakiewicz 2009). Jest on powołany do uczestnictwa w życiu społecznym, Bożym, przeznaczony do osiągnięcia życia wiecznego, a w efekcie końcowym do szczęścia wiecznego.

Poszukiwania naukowców ukazują człowieka jako osobę rozumną i wolną wobec swoich działań. Spełnia się on w czynie i działaniu. Ukonstytuowany jest w swej realności przez akt istnienia. Jego istnienie sprecyzowane zostaje przez rozumną duszę. Tak skonstruowany człowiek może realizować strukturalno-funkcjonalny wymiar własnego organizmu (cielesność), swoje wrodzone potencjalności (wymiar psychospołeczny) dzięki czynnikowi niematerialnemu, który pełni funkcję kształtującą, integrującą i aktywizującą (wymiar neotyczny) (Popielski 2008). Sfera duchowa człowieka tworzy podstawę do tego, by każda osoba ludzka znajdująca się w relacji z sobą, innymi osobami i Bogiem mogła rozwijać się w oparciu o własne możliwości i właściwości oraz potrzeby duchowe. Rozwój zaś psychospołeczny będzie dotyczył ludzkich dążeń, potrzeb oraz aktywności społecznej ta-

kich, jak: relacje, sympatie, role życiowe (Maslow 1986). W ten sposób człowiek realizuje humanistyczne odniesienie do innych i zarazem religijne odniesienie do Boga.

W człowieku tkwią różne potrzeby. Wśród nich jest także potrzeba rozwoju, stawania się w pełni człowiekiem, która dotyczy wymiaru duchowego i psychiczno-społecznego. Badacze mówią o potrzebach koniecznych do życia, nieodzownych do dobrego funkcjonowania, istotnych dla dojrzewania osobowego. Są one osadzone w człowieku, niekiedy człowiek poszukuje spełnienia ich w sobie i na zewnątrz (Allport 1955). Drugi człowiek, społeczeństwo nie wystarczają mu do zaspokojenia wielorakich potrzeb, rodzi się w nim świadomość, że musi być ktoś, kto dopełni jego braku. Naprzeciw wychodzi mu Bóg, który się objawił w Jezusie Chrystusie, a którego człowiek jest obrazem. Zaspokojone psychiczno-duchowe potrzeby uzewnętrzniają się w jego postawie życia osobowego, religijnego i społecznego (Werbiński 2004).

Pasterze Kościoła są świadomi zagrożeń dotyczących dzisiejszego człowieka, a szczególnie młodego pokolenia, uzewnętrzniających się w różnych formach, o których przypominają Jan Paweł II (1979, 1996c) i Benedykt XVI (2005, 2007) w swoich dokumentach. Uważają oni, że wiele kierunków filozoficznych zagubiło transcendentny wymiar osoby ludzkiej (marksizm). Według nich człowiek żyje i działa nie zgodnie ze swoimi potrzebami, lecz w sposób podyktowany przez popyt, zapotrzebowanie i modę. Tego rodzaju tendencje mają wpływ na jego więzi uczuciowe, rodzinne oraz postawę wobec innych osób. Człowiek stał się środkiem do osiągnięcia celów, ma on służyć rzeczom. Takie postawienie sprawy alienuje go, neguje jego transcendencję wobec świata i rzeczy oraz bytu społecznego, aż w końcu prowadzi go do stwierdzenia, że nie potrzebuje Boga. Człowieka „wtapia się” w sferę przedmiotów. Nastąpiła „absolutyzacja jednostki i jej wolności”. Tego rodzaju postawa traktuje człowieka jako środek do osobistych celów. Jest ona źródłem wewnętrznego zniewolenia. Często w niektórych systemach władza społeczna wyznacza człowiekowi cel i środki jego realizacji, człowiek realizuje się na tyle, na ile spełnia cele społeczeństwa. Pasterze świadomi tych zagrożeń, współodpowiedzialni za integralny rozwój człowieka, zobowiązani do głoszenia pełnej prawdy o Chrystusie i człowieku, o jego przeznaczeniu, na różne sposoby przypominają duszpasterzom o potrzebie poszukiwania

skutecznych środków i narzędzi do lepszej realizacji człowieczeństwa i przekazu prawdy Chrystusowej o człowieku (Stepulak 2006; Budniak 2006; Dola 2010). Są to wyzwania dzisiejszego czasu dotyczące różnych społeczności i każdego chrześcijanina, a odnoszące się do tych, którzy mogą tym zadaniom sprostać.

Pomimo zagrożeń związanych z ludzkim rozwojem zauważa się duże zainteresowanie ludzi życiem religijnym. Pojawia się pytanie, dlaczego niektórzy przywiązują tak wielką wagę do rozwoju życia religijnego człowieka, a szczególnie do doświadczenia religijnego i związanego z nim przeżycia religijnego. Mając na uwadze m.in. powyższe wypowiedzi papieży, trzeba stwierdzić, jak uważają niekiedy teologowie, że dzisiejszy człowiek albo będzie mistykiem, albo zniszczy siebie i innych (Rahner 1984). Doświadczenie religijne widziane jest jako jeden ze składników zdrowej religijności, a zarazem wnosi wiele witalności i twórczości w ludzkie życie. W doświadczeniu religijnym człowiek przeżywa obecność samego milczącego i niewypowiedzianego Boga. Poznaje Jego zamiary, jak i utrzymuje nadzwyczajne poznanie Boga i siebie (Waldenfels 1984).

Czym jest rozwój człowieka? Czego powinien dotyczyć? Myślę, że słuszną odpowiedź na te pytania daje Jan Paweł II (1994). W wypowiedziach papieża prawdziwy rozwój przyjmuje miano „cywilizacji miłości”. Ma miejsce wtedy, gdy rozwój opiera się na afirmacji godności człowieka i jego wolności. Prawdziwy rozwój – powie papież – musi się opierać na miłości Boga i bliźniego oraz przyczyniać się do polepszenia stosunków między jednostką a społeczeństwem. Jest to tzw. cywilizacja miłości. Autentyczny rozwój dotyczy humanizacji świata, jest procesem, który obejmuje wszystkie dziedziny ludzkiej egzystencji. Integralny rozwój człowieka nie stoi w sprzeczności z zaangażowaniem i poszukiwaniami, lecz raczej sprzyja udoskonaleniu człowieka, jego większej skuteczności i zadowoleniu.

Celem człowieka jest stawanie się sobą, uczestnictwo w życiu ludzkim i Bożym. Człowiek staje się w pełni sobą, jeśli realizuje swoje wrodzone, otrzymane od Boga potencjalności na poziomie ludzkim i duchowym. Został stworzony na obraz i podobieństwo Boże. Jest zależny od Boga. Skoro został stworzony na obraz Boży, to na prawie podobieństwa uczestniczy także w życiu Bożym. Uczestniczy w szczęściu, do którego Bóg go powołał (Bartnik 1987; Chmielewski 2000; Dola 2012). Nie tylko

poznaje Boga i Jego zamiary względem siebie, lecz także poznaje lepiej siebie i otaczający go świat.

Kościół, który stanowi instytucję społeczną, obejmuje swoim zasięgiem różne osoby i grupy społeczne. Jest także wspólnotą duchową, w centrum której znajduje się Osoba Jezusa Chrystusa (Benedykt XVI 2008b). Stąd nauczanie Kościoła głosi, że istnieją niezienne zasady duszpasterstwa, a bazują one na Objawieniu Bożym bądź Tradycji chrześcijańskiej oraz stanowią podstawę nowych poszukiwań i rozwiązań duszpasterskich (Kamiński 2007). W samym centrum działalności duszpasterskiej stoi Chrystus wraz ze swoją mocą zbawczą, który człowieka uświęca, wzmacnia i posyła. Perspektywą działalności Kościoła jest świętość człowieka odkupionego przez Chrystusa, powołanego do udziału w życiu Bożym. Z mocy chrztu, przynależności do Kościoła, każdy chrześcijanin jest powołany do głoszenia słowem i życiem Chrystusa Zmartwychwstałego. Wielki obowiązek tego zadania ciąży na biskupach i kapłanach. Oni z pomocą odpowiednio do tego przygotowanych ludzi winni zabiegać, aby Dobra Nowina o Bogu i człowieku odkupionym była jak najlepiej głoszona w historycznej i kulturowej rzeczywistości (Polak 2004). W trakcie wielkich przemian w świecie należy często dobierać odpowiednie strategie i kierunki pracy duszpasterskiej. Należy zawsze uwzględniać oczekiwania i potrzeby współczesnego człowieka.

Temat niniejszej pracy brzmi: „Udział Kościoła w integralnym rozwoju młodzieży studiującej”. Rodzi się pytanie, dlaczego tego rodzaju zagadnienie stało się przedmiotem rozprawy? Myślę, że polecenie Jezusa: „Idźcie na cały świat i głoscie Ewangelię wszelkiemu stworzeniu!” (Mk 16, 15) jest ciągle aktualne. Głosić Ewangelię to ukazywać potrzebę Boga w ludzkim życiu, który jest szczęściem człowieka i daje mu zbawienie. To troska nie tylko o duchowy rozwój człowieka, lecz także o rozwój wszechstronny i zintegrowany. Polecenie to jest przypominane przez następców Chrystusa, podejmowane i realizowane przez Boży lud w konfrontacji ze znakami czasu. Często papieże w swoich wystąpieniach przypominają o integralnej i całościowej wizji człowieka i świata, przeciwstawiającej się kulturze zwątpienia i dehumanizacji, w której nauka i technika nie wykluczają się, ale uzupełniają (Jan Paweł II 1979; Benedykt XVI 2007). Dziś coraz częściej mówi się o potrzebie integralnego rozwoju człowieka. Spowodowane

jest to brakiem całościowego spojrzenia na człowieka i jego rolę w życiu rodzinnym i społecznym. Ludzie często przesadnie oddają się zdobyciom nauk technicznych, zaniedbując swój rozwój duchowy. Notuje się coraz więcej różnych zaburzeń emocjonalnych i psychicznych, a nawet duchowych wśród wielu młodych ludzi (Frankl 1987a). Najczęściej spowodowane są one właśnie brakiem całościowego rozwoju człowieka (Rudin 1992). Stąd zauważa się wśród młodzieży postawę ambiwalentną wobec Boga i nauczania Kościoła, brak czasu dla Boga, niekiedy negatywne ocenianie pracy duszpasterskiej (Głód 2004). Młodzież ujawniająca głębokie pragnienie pogłębienia życia duchowego coraz częściej fascynuje się metodami medytacji religii niechrześcijańskiej, New Age (Siemieniowski 2004), ruchem kulturowym gender (Olczyk 2008).

Na tle przemian społeczno-kulturowych widoczne są liczne uwarunkowania pracy duszpasterskiej, jak i nowe wyzwania, można powiedzieć, niemalże w każdej polskiej parafii. Masowy charakter religijności w dużej mierze przechodzi do przeszłości. Pojawiła się potrzeba duszpasterstwa specjalistycznego i zarazem integralnego. Od kapłana, który wskazuje wiernym Chrystusa i często jest ich stałym spowiednikiem, oczekiwane są głęboka wiara oraz miłość Boga i bliźniego. Wymagana jest również większa znajomość zagadnień dotyczących ludzkiego życia, a niezwiązanych wprost z głoszeniem Dobrej Nowiny (Półtorak 2001). Oczekuje się zaangażowania w sprawy socjalne i społeczne. Owszem, mogą one być dobrym narzędziem przekazu Ewangelii i uświęcenia wspólnoty wiernych. Wielu chrześcijan, a niekiedy i duszpasterzy nie radzi sobie ze społecznym wymiarem chrześcijaństwa, brak im głębszego przeżywania własnej wiary, co widoczne jest w ich postawie społecznej i w konsumpcyjnym stylu życia (Witkowska 2004).

Wspomniane tu tylko niektóre postawy ujawniają potrzebę szerszych poszukiwań i głębszej refleksji nad rolą Kościoła we współczesnym świecie i nad zagadnieniem integralnego rozwoju osoby ludzkiej. Kościół podejmuje różnorakie działania zmierzające do wypełnienia tego zobowiązania. Na przestrzeni wieków powstało wiele szkół i ośrodków wychowawczych, których programy obejmują wszechstronny rozwój młodego człowieka. Widoczne są organizacje charytatywne i społeczne angażujące niekiedy całe rodziny w propagowanie kultury działań bezinteresownych. Powstały domy rekolekcyjne pomagające ludziom

w uporządkowaniu własnego życia, poznaniu siebie i Boga oraz w większym zaangażowaniu w apostołat.

Mimo wielkich osiągnięć Kościoła w tej dziedzinie pasterze Kościoła i badacze wciąż poszukują adekwatnych do współczesnych czasów i skutecznych narzędzi oraz sposobów wdrażania nowych pomysłów duszpasterskich, bardziej owocnych w realizacji polecenia Chrystusa i osiągnięciu jak najbardziej wszechstronnego rozwoju człowieka. Nasuwają się pytania: Czy dzisiejsze metody pracy są wystarczające i adekwatne do współczesnych wyzwań i potrzeb ludzi młodych? Jakie formy pracy duszpasterskiej winny pojawić się w życiu Kościoła? Analiza tego zagadnienia ukazuje, że często niektóre przedsięwzięcia w tej dziedzinie zostały podjęte zbyt późno. Brak przygotowania wiernych, jak i duszpasterzy do podjęcia wyzwań współczesnej młodzieży niekiedy wprowadza zamęt i niepewność, a zatem powoduje także nieskuteczność działania.

Na gruncie poszukiwań naukowych zauważa się ciągły brak szerszych opracowań sposobów realizacji misji i posłannictwa Kościoła dotyczącego całościowego rozwoju człowieka. Wynika to m.in. z tego, że Kościół troszcząc się o dobro człowieka, ciągle musi odpowiadać na znaki czasu i konfrontować się z aktualnymi warunkami społeczno-ekonomicznymi danych społeczeństw, nowymi odkryciami naukowymi oraz wymaganiami rozwojowymi człowieka.

Aby w podjętej pracy osiągnąć zamierzony cel, zostaje najpierw przedstawiona problematyka potrzeb psychiczo-duchowych człowieka, jako wewnętrzne dynamizmy uaktywniające życie człowieka. Widziane są one jako ważne elementy związane z integralnym rozwojem człowieka, bez których niemożliwa byłaby realizacja misji Kościoła. Odwołuję się tu do literatury teologicznej i psychologiczno-pedagogicznej, uwzględniając takie potrzeby, jak: potrzeba obrazu samego siebie, potrzeba transgresji, potrzeba akceptacji siebie, potrzeba poczucia osobistego bezpieczeństwa, potrzeba sensu życia, potrzeba wartości, a następnie do rozumienia potrzeb w nauczaniu Kościoła według Jana Pawła II – dotyczą one potrzeby koncepcji życia, potrzeby miłości, prawdy i wolności. Zostanie przedstawiona również problematyka rozwoju życia duchowego człowieka wraz ze swoimi zaletami w procesie całościowego rozwoju człowieka. Życie duchowe człowieka przebiega pewnymi etapami. Decydującą rolę

odgrywa w nim doświadczenie Boga i związane z nim przeżycie religijne. Ono nadaje żywotności ludzkiej religijności. To dar otrzymany od Boga. Mimo to dla jego zaistnienia konieczne są pewne sprzyjające warunki. Potrzeba modlitwy i kontemplacji to tylko niektóre nieodzowne składniki rozwoju życia duchowego.

W celu zapoznania się z problematyką procesu rozwoju życia religijnego i osobowościowego młodzieży podejmuję próbę przeprowadzenia badań empirycznych. Posłużą one do nakreślenia odpowiednich wskazówek pastoralnych, do określenia narzędzi i sposobów sprzyjających integralnemu procesowi rozwoju człowieka we współczesnym świecie w ramach misji Kościoła. Dla określenia tych wymiarów zostaną użyte odpowiednie narzędzia badawcze dostępne współczesnym naukom. Ich charakterystyka zostanie przedstawiona w odpowiednim rozdziale pracy.

Cz ę ś ć I

Zarys problematyki
holistycznego rozwoju człowieka

Rozdział I

Charakterystyka integralnego rozwoju człowieka

Kościół, troszcząc się o człowieka i jego integralny rozwój, w swoich wypowiedziach oraz podejmowanych działaniach wskazuje, że rozwój poszczególnych społeczeństw powinien mieć charakter wszechstronny, tzn. powinien dotyczyć każdego człowieka oraz całego człowieka. Przypomina jednocześnie, że dla dobra społeczeństw potrzebny jest rozwój kompleksowych, systemowych badań ekologicznych i społeczno-politycznych (Paweł VI 1968). W niniejszej pracy będziemy analizować rozwój psychiczno-duchowy młodego człowieka, który wchodzi w dorosłe życie. Już na wstępie należy podkreślić, że skuteczność i prawidłowość tego rozwoju zależy od wielu czynników. Zgodnie z opinią badaczy to: cechy organiczne człowieka, jego zaangażowanie w sprawy innych ludzi oraz życie wiarą, prowadzona działalność, wychowanie, środowisko. Proces rozwoju obejmuje całego człowieka, wszystkie jego wymiary: fizyczny, psychiczny i duchowy (Popielski 2008).

Niniejszy rozdział dotyczy problematyki wielowymiarowej struktury człowieka i jego złożoność. Ukazuje ponadto rozumienie psychicznego i duchowego rozwoju człowieka. Przedstawiono w nim również czynniki decydujące o integralnym rozwoju człowieka, cele integralnego rozwoju człowieka i specyficzne kryteria tego rozwoju, a także stan badań dotyczący całościowego rozwoju człowieka.

1. Wielowymiarowa struktura rozwojowa człowieka

Na podstawie Arystotelesowskiej koncepcji człowieka jako substancji materialno-duchowej ukształtowało się rozumienie człowieka jako osoby. Powszechnie znana jest definicja osoby

zapropozowana przez Boecjusza (2001): „Rationalis naturaea individua substantia”. Osoba to jednostkowa substancja mająca naturę racjonalną/rozumną lub indywidualna substancja rozumna, czyli byt substancjalny jednostkowy i rozumny. Osobę zaczęto pojmować jako podmiot różnorodnych działań i doznań. Z pojęciem osoby związane są terminy „osobowości” i „wsobności”. Osoba jest zawsze odrębna, zarówno wobec innych bytów, jak i innych osób. Jednocześnie jest cała w sobie, czyli wsobna. Człowieka jako osobę można analizować w dwójki sposób: rozpatrując aspekt materialny i duchowy. W świecie materii – jako odrębną (różną) od zwierząt, roślin i minerałów oraz w sferze duchowej – jako różną od aniołów oraz od Boga, który jest Osobą Najwyższą – Trójosobą (Tyburski, Wachowiak, Wiśniewski 2002).

Na przestrzeni wieków wyodrębniło się kilka nurtów zajmujących się analizą człowieka. W ujęciu ogólnym stanowiska dotyczące wielowymiarowości człowieka można podzielić na monistyczne i pluralistyczne. Pierwsze redukuje człowieka do jednego elementu, podczas gdy drugie uznaje, że jest on złożony z podstruktur bądź wielu elementów (Mazurek 2008). Naukowcy nurtu egzystencjonalno-fenomenologicznego (Frankl, May, Popielski), przeprowadzając analizę człowieka, często będą odwoływać się do poszukiwań i twierdzeń Schelera, Jaspersa, aby w końcu stwierdzić: człowiek jako osoba stanowi jedność wyrażającą się w trójwymiarowości (Popielski 1996c; Uchnast 1982). Stanowią ją wymiary biologiczno-fizjologiczny, psychologiczno-społeczny i duchowy.

Człowiek według wyżej wymienionej koncepcji, którą przyjęto za punkt wyjścia w niniejszej pracy, jest całością cielesno-psychiczno-duchową (noetyczną) (Frankl 1977; Popielski 1996a). Wymiary te, wszystkie razem, tworzą model podmiotu osobowego. Trójwarstwowy model człowieka charakteryzuje się tym, że bios zakłada istnienie physis, pierwiastka fizycznego, psyche – istnienie soma (ciała), a to, co duchowe – istnienie pierwiastka niematerialnego. To, co „niższe” w egzystencji, zawiera się w tym, co „wyższe”. W tak pojętej jedności człowieka osoba stanowi jądro lub oś, wokół której grupuje się to, co psychiczne, i to, co fizyczne. W każdym z wymienionych wymiarów egzystencji realizują się określone, właściwe im aktywności. Dopiero duchowy wymiar osoby tworzy jedność i całość

człowieka. To całość cielesno-psychiczno-duchowa. Trzeba podkreślić, że dopiero owa trójstronna jedność stanowi człowieka (Frankl 1978b).

Wymiar fizyczny dotyczy tylko pewnego rodzaju elementów człowieka – obejmuje potrzeby fizyczne. To właśnie chromosomy określają psychofizyczną strukturę człowieka i są wyznacznikiem jego wymiaru fizycznego (Wolicki 1986). Wymiar ten wyraża i obejmuje całość strukturalno-funkcjonalną organizmu. Zwraca się tu uwagę na rolę instynktów i dynamiki popędowej oraz znaczenie automatyzmów warunkowania, nawyków i procesów uczenia się. Sfera cielesna i sfera psychiczna tworzą całość, jedność psychofizyczną, jednakże jedność ta nie stanowi pełnego człowieka, w jego skład wchodzi także sfera duchowa. „Psychosoma, psychophysis stanowi wprawdzie pewną jedność, ale to nie znaczy, by w niej wyczerpywała się całkowitość człowieka” (Frankl 1971, s. 13). Sfera psychofizyczna (psychophysicum) jest sferą cielesną, obdarzoną życiem psychicznym. Odpowiada ona sferom: witalnej, wegetatywnej i animalnej. Jest charakterystyczna dla życia zwierząt wyższych, które nie mają sfery duchowej. Nie można oddzielić sfery cielesnej od sfery psychicznej. Stanowią one jedność inaczej niż w przypadku sfery duchowej. Sfera duchowa zajmuje względem sfery psychosomatycznej pozycję nadrzędną, kontrolująco-integrującą, a sfera psychofizyczna spełnia względem sfery duchowej, osobowej, funkcję instrumentalno-ekspresywną, tzn. służy jej jako środek wyrazu i działania. Decyduje ona m.in. o pełnym zdrowiu psychicznym człowieka. O odmienności obu sfer w człowieku świadczy fakt, że organizm psychofizyczny podlega działaniu procesów chorobowych i może być przez jakąś chorobę dotknięty, a nawet zniszczony. Choroba zaś nie dotyka sfery duchowej.

Wymiar psychologiczno-społeczny obejmuje i opisuje psychiczno-emocjonalny i społeczny obszar ludzkiego życia – dotyczy potrzeb psychiczno-społecznych. Mówimy tu o pozytywnych i negatywnych stanach psychologicznych takich, jak: potrzeby, dążenia, nastroje, emocje, uczucia, agresja, stres, frustracje oraz aktywności społeczne takie, jak: komunikacja, relacje, sympatie, preferencje, role życiowe (Dobroczyński 1994). Wymiar ten cechuje wyższy stopień wolności aniżeli wymiar cielesny. Wnika on niejako w wymiar cielesny, choć sam jest otwarty na wymiar duchowy. To wymiar psychicznych potencjalności, społeczno-

-środowiskowej aktywności człowieka i wzajemnych relacji. Wymiar ten opisuje i wyraża psychiczno-emocjonalny i społeczny obszar ludzkiego życia. Można tu mówić zarówno o pozytywnych, jak i negatywnych stanach psychologicznych, doświadczeniach, doznaniach takich, jak: potrzeby, dążenia, nastroje, emocje, uczucia, agresja, stres, frustracje, zahamowania oraz aktywności społeczne, czyli m.in. komunikacja, sympatie, preferencje, role życiowe, powiązania grupowe. Na kształt tego wymiaru mają wpływ zarówno bodźce zewnętrzne, doznania wewnętrznego doświadczenia siebie samego, jak i potrzeba społecznego współ-bycia oraz odniesienia (Chojniak 2003; Wolicki 1999).

Wymiar duchowy odpowiada za funkcjonowanie duchowe człowieka, które jest specyficznie ludzkie – obejmuje potrzeby duchowe człowieka. Sposób wyrażania się tego wymiaru nazywany jest aktywnością podmiotowo-osobową. Natomiast formą przejawiania się tego wymiaru jest egzystencja osobowa. Ujmuje on i określa specyficzne właściwości człowieka (Socha 2000). W tym wymiarze konstytuuje się „ja” podmiotowo-osobowe, świadome, decydujące, otwarte, będące podmiotem i współ-autorem własnej biografii oraz uczestniczące w życiu społecznym i kulturowym, zdolne do aktów moralnego uszlachetniania siebie (Wolicki 2001). Ten wymiar człowieka obejmuje również wszystkie aktywności, doznania, działania i odniesienia podmiotowo-osobowe jednostki, a także relacje mające charakter osobowo-osobowy i osobowo-przedmiotowy. Zawiera potrzeby egzystencji osobowej, takie jak doświadczanie sensu i wartości, rozwijanie wiary religijnej i odniesienia do Boga. Realizują się w tym wymiarze plany życiowe oraz rozwija się zdrowy sposób życia. Pomaga w zaspokajaniu dążeń intelektualno-poznawczych i moralno-etycznych (Scheler 1987). Jest to wymiar możliwości ukierunkowania i odniesienia w stronę kogoś lub czegoś, np. ku prawdzie, pięknu, dobru. Sfera duchowa przekracza warunki cielesno-psychiczne, jest zasadą i podstawą oraz gwarancją jedności i integralności człowieka. Dzięki pierwiastkowi ducha człowiek jest jedynym i неповtarzalnym podmiotem działań i odniesień (Frankl 1971).

2. Rozumienie terminu „integralny rozwój człowieka”

Prawidłowy rozwój człowieka obejmuje wszystkie jego sfery. W niniejszej pracy interesuje nas sfera jego życia psychicznego i duchowego, pomijamy natomiast inne sfery jego rozwoju. Przebieg rozwoju życia duchowego człowieka jest w dużej mierze podobny do rozwoju jego życia psychicznego (Płużek 1994). Z tym że jeden dotyczy sfery nadprzyrodzonej, a drugi psychicznej. Obie te sfery się przenikają. Ciągami zmian, jakie zachodzą w życiu psychicznym człowieka i w jego zachowaniu, a także charakterem tych zmian zajmuje się psychologia, szczególnie psychologia rozwojowa, zaś w życiu duchowym – teologia duchowości i teologia życia wewnętrznego. Problematyka rozwoju życia duchowo-psychicznego człowieka jest jedną z teoretycznych dyscyplin teologii i psychologii.

Rozwój psychiczno-duchowy człowieka trwa całe życie: od jego poczęcia aż do śmierci, przy czym zmiany rozwojowe w wieku dojrzałym nie są ani mniej liczne, ani mniej głębokie niż te, które zachodzą w okresie dzieciństwa. Zmiany dotyczą życia psychicznego i duchowego człowieka w różnych fazach jego życia (Płużek 1986). Nie każda zmiana w zachowaniu się człowieka czy w jego przeżyciach może być traktowana jako zmiana rozwojowa.

Rozwój psychiczny człowieka odnosi się do zmian w systemie zachowania się, a także do zmiany struktury osobowościowej i jej funkcji. Polegają one na przekształceniu wewnętrznej organizacji tej struktury oraz pojawieniu się nowych właściwości i nowych funkcji. System ten stanowi układ elementów powiązanych ze sobą różnego rodzaju relacjami. W tym przypadku ma on charakter ewolucyjny. Zmiany rozwojowe są ze sobą powiązane w ten sposób, że ich ogniwa późniejsze wywodzą się z wcześniejszych. Sprawia to, że ich przebieg prowadzi w określonym kierunku: do osiągnięcia stanu końcowego, czyli celu zmian rozwojowych. Dotyczy on nowej konfiguracji w obrębie układu, czyli nowego poziomu jego wewnętrznej organizacji, a także nowych jego właściwości systemowych (Tyszkowa 1996).

Czym jest rozwój życia duchowego człowieka? Przybiera on różne formy. Może mieć formę judaistyczną, chrześcijańską czy buddyjską, może przebiegać w obrębie określonej społeczności religijnej czy w istniejącej kulturze. Forma duchowości życia chrześcijańskiego zmierza do zjednoczenia człowieka z Bogiem.

To proces, który dokonuje się przez Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym. Kształtuje się i realizuje zgodnie z nauką Bożą w obrębie Kościoła (Głaz 1998; Wejman 2000). O bogactwie i rozwoju życia duchowego człowieka na przestrzeni wieków świadczy liczba wielkich mistyków i różnorodność szkół duchowości. Stąd możemy mówić o duchowości karmelitańskiej, jezuickiej, franciszkańskiej. Jaworski i Koczwarą (2011), odwołując się do codziennych doświadczeń i literatury, sugerują, że możemy wskazać na dwa sposoby realizacji życia duchowego człowieka: teocentryczny i antropocentryczny. W duchowości teocentrycznej ważne miejsce zajmuje nawiązanie osobowej relacji z Bogiem, szukanie Jego woli i wypełnianie jej. Bóg znajduje się w centrum ludzkiego życia. Człowiek rozwija swoje życie duchowe w oparciu o Bożą łaskę. Przemiana i rozwój dokonują się na drodze nawrócenia, oczyszczenia i zjednoczenia z Bogiem. Rozwój tego rodzaju zakłada także odpowiednią aktywność i dyspozycyjność człowieka polegającą na właściwym usposobieniu. Służy temu modlitwa, czytanie Pisma Świętego, milczenie. Człowiek na drodze do Boga ma świadomość, że nie jest sam. Znajduje się we wspólnocie Kościoła. Towarzyszą mu ludzie tacy jak on, których łączy ta sama wiara i ten sam cel – zbawienie.

Natomiast w duchowości antropocentrycznej człowiek stawia siebie w centrum życia. Poznanie samego siebie, swoich talentów i zależności staje się punktem wyjścia dla duchowego rozwoju, który ma prowadzić do trwałej przemiany. Człowiek, analizując i oceniając własne postępowanie, wartościuje je jako dobre bądź złe, co skłania go do powstrzymania lub wykonywania pewnych czynności. Bywa przekonany, że jest twórcą swojego życia. Jest otwarty na potrzeby innych, co sprawia mu dużo satysfakcji. Nawet jeśli uznaje istnienie Boga, to w realizowaniu swoich życiowych planów i celów nie liczy na Jego pomoc i łaskę. Do rozwoju, który ma charakter samorealizacji i samodoskonalenia, wystarczą mu odpowiednie techniki, najczęściej: kontrolowanie siebie, medytacja, ćwiczenia relaksacyjne.